

ДАВЛАТ ХИЗМАТЛАРИНИ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ЙЎНАЛТИРИШ КОНЦЕПЦИЯЛАРИ

Маликов Бехзоджон Куролович

ТДТрУ катта ўқитувчиси

Хасанов Бахриддин Бахтиёр ўғли

ТДТрУ АТМ-3 гуруҳ талабаси

Давлат хизмати тушунчаси давлат органи – унинг ходимларининг ташкилий-функционал томонини ўзида акс эттиради. Давлат (лотинча статусдан — лавозим, ҳолат) — корхона, муассаса ёки ташкилот ходимлари томонидан давлат органига нисбатан белгиланган тартибда тасдиқланадиган лавозимлар мажмуи, унга киритилган давлат лавозимлари мажмуи. “Давлат хизмати” тушунчаси “лавозим” тушунчаси билан узвий боғлиқдир.

Лавозим - бу орган тизимидаги ташкилий тузилма ва штат жадвали билан белгиланадиган, унга норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган мансабдор шахсларнинг ваколатлари (ҳуқуқлари ва мажбуриятлари) доираси юкланган бирлик. Бироқ, ҳар бир лавозим оммавий эмас. Бу хусусий ва жамоат ташкилотларида бундай позиция эмас, шунингдек, давлат корхона ва муассасаларида. Шу билан бирга, айрим давлат хизматчилари давлат улушидаги корхона ва ташкилотларда лавозимларни эгаллаши мумкин.

Давлат лавозими тушунчаси одатда икки жиҳатдан кўриб чиқилади. Биринчи жиҳатда - давлат органининг ташкилий тузилмасининг бир қисми сифатида, ажратилган ва расмий ҳужжатларда (давлатлар, иш ҳақи схемалари ва бошқалар) белгиланган, давлат органи ваколатининг тегишли қисми шахсга - фуқарога берилган.

Худди шу мазмун ушбу концепцияга Ўзбекистон Республикасининг “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги қонунида киритилган: давлат лавозими – давлат вазифа ва функцияларини бажариш учун белгиланган доирадаги хизмат вазифа ва мажбуриятларига эга давлат органлари ва ташкилотлардаги лавозим; бошқа таърифда эса бу - давлат органининг

норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан белгиланган расмий ваколатлар ва хизмат вазифалари доираси юкланган таркибий бўлинмаси. Ўзбекистон Республикаси ушбу давлат органининг ваколатларини амалга ошириш ва таъминлаш, молиявий таъминлаш ва ушбу вазифаларни бажариш учун жавобгарлик учун белгиланган масъулият доираси билан белгиланади. “Давлат хизмати” концепциясининг иккинчи жиҳати - бу ташкилот ишининг бир қисмини бажариши керак бўлган бир шахсга қаратилган ҳуқуқий муассасанинг барқарор мажбуриятлари ва ҳуқуқлари тўплами. Лавозим - бу уни эгаллаб турган шахснинг ижтимоий мавқеининг ҳуқуқий тавсифи.

Давлат лавозимига қуйидаги учта хусусият хосдир: у давлат ҳокимияти органининг ташкилий тузилмасига киради; муайян мазмунга эга (давлат функцияларини амалга ошириш билан боғлиқ ва бир шахс учун мўлжалланган барқарор мажбурият ва ҳуқуқлар тўплами); давлат лавозимлари реестрига киритилган бўлади. Бизнинг фикримизча, лавозим мақоми унинг ташкилий-ҳуқуқий ҳолатининг синтези сифатида икки қисмдан иборат: расмий ва шахсий. Биринчи қисм ушбу лавозимга мос келадиган расмий ваколатлар доирасини тавсифлайди, иккинчи қисм расмий иш ҳақи ва ходимнинг шахсий ҳуқуқларини тартибга солади. Давлат хизматчиларининг лавозимларини таснифлаш бу лавозимларни уларга қўйиладиган талабларни ва ихтисослашуви бўйича гуруҳларга тақсимлашни англатади.

“Ходимларни таснифлаш” кенгроқ тушунчадир, чунки уларни маълум гуруҳларга бўлиш нафақат эгаллаб турган лавозимига қараб, балки бошқа ташқи мезонлар (жинс, ёш, маълумот, миллат ва бошқалар) бўйича ҳам амалга оширилиши мумкин. Давлат мансаблари давлат ҳокимияти турига қараб қуйидагиларга бўлинади: вакиллик органларида, суд органларида, ижро этувчи ҳокимият органларида; бошқа органлар (прокуратура, МСК ва бошқалар). Давлат лавозимларини типик (бир хил номга эга бўлган кўплаб давлат органлари учун, расмий ваколатлар доираси ва бошқалар учун таъсис этилган) ва индивидуал (айрим марказий ёки маҳаллий давлат органларида яқка тартибда ташкил этиладиган)га бўлиш мумкин. Мавқега қараб, албатта, давлат хизматчисининг мансаб ваколатлари доираси белгиланади.

Шундай қилиб, давлат хизматчилари уч гуруҳга бирлаштирилди: ёрдамчи (хизмат кўрсатувчи, техник ходимлар); мансабдор шахслар; ҳукумат вакиллари. Ёрдамчи ходимлар фаолият доираси моддий-техник операциялар билан чегараланган ходимлардан иборат эди. Шунингдек, собиқ совет маъмурий ҳуқуқида содир бўлган таснифларга тўхталиб ўтсак ва ҳозирги вақтда ҳам уларнинг ролини қисман сақланиб қолган. Баъзи муаллифлар “оператив ходимлар”ни алоҳида гуруҳда - мутахассислар, функционал ходимларни ажратиб кўрсатишди. Аслида, улар маълум бир соҳада махсус билимга эга бўлган (шифокорлар, ўқитувчилар ва бошқалар) ходимларни назарда тутган, аммо одамларни бошқариш воситаси сифатида расмий ҳуқуқий ҳужжатларни бажариш ҳуқуқига эга бўлмаган.

Замонавий маънода мутахассислар - бу қарорлар тайёрлаш, махсус билим ва тажрибани талаб қиладиган масалаларни ўрганиш билан боғлиқ ваколатларни амалга оширадиган давлат хизматчилари (давлат органларида ишлайдиган иқтисодчилар, ҳуқуқшунослар ва бошқа мутахассислар), лекин ҳаракатларни амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлмаганлар, яъни бошқаларнинг хатти-ҳаракатларига таъсир қилиш ҳуқуқига эга эмас эди.

Ҳокимият вакиллари - барча даражадаги депутатлар, судьялар, прокурорлар, терговчилар, шунингдек давлат хизматида бўлмаган шахслар (депутатлар ишчилар, колхозчилар, жамоат ташкилотлари вакиллари). Улар давлат мажбурият чораларини қўллаш ҳуқуқига эга: Ҳокимият вакили - ўз хизматида ўзига бўйсунмайдиган органлар ва шахсларга қонуний асосли талаблар қўйиш ва маъмурий чоралар қўллаш ҳуқуқига эга бўлган мансабдор шахс. Замонавий ишларда, ваколат доираси бўйича лавозимларни мансабдор шахсларга ва бошқа ходимларга тақсимлаш сақланиб қолган бўлса-да, уларнинг концепциясига ёндашувлар ўзгармоқда. Шундай қилиб, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида берилган мансабдор шахснинг таърифи “ҳокимият вакили”, “маъмурий ва иқтисодий вазифалар”, “ташқилий ва маъмурий фаолият” каби тушунчалар қонун ҳужжатларида аниқ белгиланмаган, деб ҳисоблайдиган кўплаб муаллифлар томонидан танқид қилинди.

Раҳбар - ўзига бўйсунувчи органлар ва шахсларга қонуний асосли талаблар қўйиш ва интизомий жазо чораларини қўллаш ҳуқуқига эга бўлган мансабдор шахс. Расмий бўлмаган шахслар орасида ходимларнинг икки гуруҳини ажратиш одатий ҳолдир: функционал ишчилар (дастурчилар, операторлар ва бошқалар) ва ёрдамчи ходимлар. Аммо яна бир бор таъкидлаймизки, давлат корхона ва муассасаларида фаолият юритаётган давлат хизматчиларидан замонавий ёндашувлар чиқариб ташланган. Бундан ташқари, давлат органларида ишловчи ва давлат органлари фаолиятини таъминловчи шахслар ҳамда давлат хизматчилари давлат хизматчиси ҳисобланмайди. Улар давлат корхона ва муассасаларининг бошқа ходимлари каби давлат хизматчиларидир.

Ўзбекистонда давлат хизматининг янги модели жорий этилиши билан давлат лавозимларининг сиёсий ва маъмурий (карьера)га қонунчилик бўлиниши юзага келди. Бундай ажратиш зарурати кўп жиҳатдан давлат хизматининг собиқ ҳомийлик тизимининг камчиликлари билан боғлиқ эди: шахсларни танлаш ва шахсий содиқлик тамойиллари асосида кейинги лавозимга кўтариш; давлат хизматчиларининг касбий даражасини оширишдан манфаатдор эмаслиги; уларнинг ижтимоий таъминоти пастлиги; давлат аппаратида коррупциянинг юқори даражаси; янги бошқарув кадрларининг доимий оқимининг йўқлиги ва бошқалар.

Муайян давлат органида раҳбариятнинг ўзгариши деярли ҳар доим ўз-ўзидан бўйсунувчи ходимларнинг ўзгаришига олиб келди ва аксарият давлат хизматчиларининг позициясининг барқарорлигига ҳисса қўшмади. Шундай қилиб, давлат лавозимларининг сиёсий ва маъмурий ва шунга мос равишда давлат хизматчилари сиёсий ва маъмурий бўлинишнинг асосий сабаблари қуйидагилардан иборат эди: барқарорликни таъминлаш ва давлат аппарати ходимларининг ижтимоий-ҳуқуқий мақомини мустаҳкамлаш зарурати; давлат хизматида малакали кадрларни жалб қилиш зарурати.

Ушбу инновация асосан ривожланган хорижий мамлакатларнинг давлат хизмати моделларини чуқур таҳлил қилгандан сўнг, Ўзбекистон Республикасининг тарихий, сиёсий ва давлат-ҳуқуқий тажрибасини ҳисобга олган ҳолда олинган. Ўзбекистон Республикасида давлат лавозимлари ва шунга

мос равишда давлат хизматчиларининг сиёсий ва маъмурий бўлимлари чегараланиши муносабати билан эски ва янги ёндашувларни синтез қилувчи янги таснифлар пайдо бўлди.

Масалан, Қозоғистон Республикасида давлат хизматчиларининг беш тоифаси ажратилади: сиёсий раҳбарлар; конституциявий ва юқори маъмурий лавозимларни эгаллаган сиёсий раҳбарлар; масъулиятли лавозимларни эгаллаб турган давлат хизматчилари; мутахассислар; паст даражадаги давлат хизматчилари¹. Қозоғистон Республикасининг 1999 йил 23 июлдаги “Давлат хизмати тўғрисида”ги қонуни сиёсий тайинловлар чегараларини аниқ белгилаб беради. Бу сиёсий жараёнларнинг профессионал ходимлар аппарати таркибига таъсирини сезиларли даражада камайтиради. Давлат хизматчиларининг 96-97 фоизини ташкил этувчи маъмурий-бошқарув ходимлари сиёсий тайинловлар ўзгарганда қонун билан ҳимояланади ва давлат хизмати тизимини такомиллаштириш учун рағбатлантирилади. Бу уларнинг сиёсий бетарафлигини ва мансаб барқарорлигини таъминлайди, бу эса пировардида маъмурий давлат хизматининг профессионаллигига ижобий таъсир кўрсатади.

Бизнинг фикримизча, маъмурий ва сиёсий давлат хизматчиларини бирлаштирувчи умумий хусусиятлар мавжуд. Биринчидан, сиёсатчи ҳам, бошқарувчи ҳам жамиятга хизмат қилишга, муаммоларни бутун жамият манфаатларидан келиб чиқиб ҳал қилишга чақирилади. Иккинчидан, бу бирига боғлиқ иккита ҳодиса, чунки бошқарувсиз сиёсат кучсиз, сиёсатсиз бошқарув маъносиз. Сиёсатни амалга ошириш учун маъмурий механизмлар керак. Жамоат соҳасидаги бошқарув хизматнинг сиёсий мақсадларини белгилашга муҳтож. Учинчидан, улар ўртасида узвий боғланишга эришилгандагина сиёсий ва маъмурий фаолиятнинг самарадорлиги яққол намоён бўлади; маъмурлар сиёсатчилар каби бир хил ижтимоий кадриятларнинг ташувчиларидир. Сиёсий ва маъмурий давлат хизматчиларининг умумийлиги, шунингдек, давлат хизматининг ягона тамойиллари, уларга қонун бўйича юкланадиган ҳуқуқлар, бурчлар ва чекловларнинг бир хиллиги, моддий, пенсия,

¹ Турисбеков З. К., Акчурин А.Н., Касымбеков Б. А., Турисбек А. З. Государственное управление и государственная служба (отечественный и зарубежный опыт). – Астана, 2004. –С.28

ижтимоий, уй-жой ва бошқа таъминотнинг ягона тизими, қонун ҳужжатларида назарда тутилган асослар бўйича тенг жавобгарликдан иборат.

Ҳозирги вақтда хорижий ривожланган мамлакатларда маъмурий давлат хизматчилари ўзгармаслик имтиёздан фойдаланадилар. Бу “Вестминстер модели” деб аталади, у илгари Британия империясининг бир қисми бўлган барча мамлакатларда ишлайди. Мансабдаги давлат хизматчилари, қоида тариқасида, чекланмаган муддатга тайинланади ва янги партия, янги президент, ҳукумат ёки бирон бир давлат органи раҳбарининг ҳокимиятга келиши муносабати билан лавозимидан озод этилиши мумкин эмас. Маъмурий ходимларнинг ўзгармаслиги давлат аппарати ишида барқарорлик ва узлуксизликни таъминлайди. Давлат лавозимларининг сиёсий ва маъмурий, алмаштириладиган ва алмаштириб бўлмайдиган, вақтинчалик ва доимий мансабга бўлиниши Ўзбекистон Республикасида давлат хизмати ва сиёсий жараёнларнинг мазмуни, шакллари ва усулларининг объектив кўп кутбли ва кўп векторли хусусиятини акс эттиради, функцияларига ўзига хос хусусият ва имкониятларни беради. Бундан ташқари, бозор иқтисодиёти талабларига максимал даражада мослаштирилган давлат бошқаруви аппаратини профессионаллаштириш сиёсатини амалга оширишнинг табиий натижасидир.

REFERENCES:

1. Malikov Behzodjon Kurolovich (2021) FUNDAMENTALS OF SPIRITUAL SAFETY -LEGISLATION IN UZBEKISTAN Euro Science: International Conference on Social and Humanitarian Research, Hosted from Cologne, Germany April 25rd -26th 67-69.
2. Malikov B.Q. (2021) Davlat xizmatlari to'g'risidagi qarashlar evolyutsiyasining nazariy asoslari *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 1 (3) 598-609.
3. Маликов Б. Қ. (2021). ЎЗБЕКИСТОНДА ДАВЛАТ ХИЗМАТИНИ ТАРТИБГА СОЛИШДАГИ МУАММОЛАР. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES, 2(2), 1160-1164. Маликов Б. (2021) РИВОЖЛАНГАН ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАРНИНГ ДАВЛАТ ХИЗМАТЛАРИДА КАТЕГОРИЯЛАШТИРИШ ТАЖРИБАЛАРИ UzACADEMIA SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL VOL 2, ISSUE 1 (12), 97-105

4. Беҳзоджон Қуролович Маликов (2021) Шарқ мутафаккирларининг давлат хизматларига доир сиёсий қарашлари «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal Volume: 1, ISSUE: 4 (pp.207-212)
5. Маликов Беҳзоджон Қуролович (2021) ЁШЛАРНИ САЛБИЙ МАФКУРАВИЙ ТАХДИДЛАРДАН ҲИМОЯ ҚИЛИШ – ҲАЁТИЙ ЗАРУРИЯТ *YANGI O'ZBEKISTONDA ILM-FAN VA TA'LIM ILMIY-METODIK JURNALI* VOL 1, ISSUE 1 (1) 202-206
6. М.Н.Ҳасанов, Д.А.Ҳафизов, Р.Х.Тоиров, & Х.Қ.Болтабоев. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙ ЯШАГАН ДАВРДАГИ ИЛМ-ФАН ВА ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 137–140. Retrieved from <http://www.wsjournal.com/index.php/new/article/view/627>
7. Jumaniyoz Ramatov, Rozigul Umarova, Rashid Baratov, Mirshod Khasanov, Siroj Sulstonov, & Fayzulla Kushakov (2022). MODERN REQUIREMENTS FOR THE SPIRITUAL IMAGE OF YOUNG PEOPLE AND ITS MANIFESTATION IN PRACTICE. *Academic research in educational sciences*, 3 (10), 582-586.
8. Ramatov, J.S., & Khasanov, M.N. (2022). SOCIAL ASPECTS OF PROFESSIONAL QUALITY IMPROVEMENT (ON THE EXAMPLE OF THE RAILWAY SECTOR). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 969-976.
9. Раматов, Ж.С., Валиев, Л.А., & Хасанов, М.Н. (2022). XIX АСРДА ҲИНДИСТОНДАГИ ИЖТИМОИЙ – ФАЛСАФИЙ ЖАРАЁНЛАР. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 1070-1078.
10. Жўрабоев, Н. Ю., Кушаков, Ф. А., Султанов, С. Ҳ., & Хасанов, М. Н. (2022). КОНФУЦИЙЛИК ХУСУСИЯТЛАРИДАН ХИТОЙ ФАЛСАФАСИНИНГ КЕНГАЙИШИ. *World scientific research journal*, 9(2), 37-42.
11. Ruzigul, U., Nasirjan, J., Dilmurodkhakim, A., Mirshod, H., & Urozboy, E. (2020). Rationale and history of human reflections in the muslim philosophy. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(5), 1453-1458.